

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Павло АРТИМИШИН, Христина МЕРЕНЮК

**УКРАЇНСЬКЕ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ НА СТОРІНКАХ БІЛОРУСЬКИХ
НАВЧАЛЬНИХ ВИДАНЬ З ІСТОРІЇ**

АНАЛІТИЧНА ЗАПИСКА

Львів – 2023

Підготовлено в межах реалізації науково-дослідної роботи молодих учених НАН України 2023–2024 рр. «Україна та українці в пострадянських білоруських підручниках та посібниках з історії» (державний реєстраційний номер 0123U103268)

Артимишин П., Меренюк Х. Українське середньовіччя на сторінках білоруських навчальних видань з історії: аналітична записка. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2023. 29 с.

Досліджено відображення історії українських теренів у складі Русі та Великого князівства Литовського у пострадянських білоруських підручниках та посібниках з історії. Констатовано, що дослідження українського середньовіччя в білоруських підручниках не лише віддзеркалює нинішній стан розуміння Русі, а згодом – й Великого князівства Литовського (і українських теренів як його складових) у пострадянській Республіці Білорусь, але й вказує на комплекс історіографічних концептів, які пройшли довге сито відбору, і були схвалені на державному рівні, аби потрапити до переліку офіційних дидактичних матеріалів з історії. Відзначено, що упродовж пострадянського періоду білоруська історична наука (і дидактика історії) пройшла шлях від спроб побудувати так звану «національну концепцію історії та історичної освіти» до радянських наративів та створення курсів «Ідеологія білоруської держави».

Зазначено, що в контексті тлумачення розвитку Русі на зорі незалежності білоруські дослідники у шкільних підручниках скептично оцінювали існування єдиної «давньоруської народності» як певної протоспільноти та міцного державного механізму Київської держави. З початком президентства 1994 р. формування «колиски трьох братніх народів» стало «актуальною тенденцією» для викладання в школах та закладах вищої освіти, а пізніше відбувся певний синтез попередніх поколінь навчальної літератури.

Наголошено, що якщо ще на початку 1990-х Велике князівство Литовське у Білорусі трактували як білорусько-литовську державу, то уже після приходу до влади О. Лукашенка в історичному дидактичному дискурсі її почали оцінювати ледь не виключно як країну «литовських феодалів». Щоправда, в сучасних підручниках (після 2000-х рр.) це політично-державне об'єднання розглядається як важлива складова білоруської історії, а українці, білоруси, литовці та поляки вважаються рівносильними учасниками формування ВКЛ, які визначали його національний і конфесійний розвиток і мають право вважали державу історично «свою».

ЗМІСТ

Вступ. Трансформації в пострадянській білоруській історіографії та дидактиці історії.....	4
1. Образ Русі та її населення.....	12
2. Велике князівство Литовське та Україна на сторінках білоруських історичних підручників та посібників	22
Висновки.....	26
Список використаної літератури.....	28

Вступ. Трансформації в пострадянській білоруській історіографії та дидактиці історії

Дослідження українського середньовіччя в білоруських підручниках – актуальна проблема сучасної історичної науки, оскільки віддзеркалює нинішній стан розуміння Русі, а згодом – й Великого князівства Литовського (і українських, та й білоруських теренів як його складових) у пострадянській Республіці Білорусь. Ті образи, які функціонують у шкільній літературі, сформовані дослідниками та методистами, тобто вказують на комплекс історіографічних концептів, які пройшли довге сито відбору, були схвалені на державному рівні й використовуються у вжитку. З цієї причини, огляд руського періоду історії у дидактичній літературі з історії частково демонструє загальне ставлення істориків Білорусі, які так чи інакше пов'язані з державними освітніми та науковими установами, до вказаної проблематики.

Спільне перебування у політико-ідеологічному просторі єдиної Радянської держави, безперечно, мало свій вплив на шкільництво та матеріали, які підбиралися для викладання учнів, їхнього навчання. Зокрема, концепція «єдиної Русі» (певним чином поділеної на удільні князівства), як «колиски трьох братніх народів», було широковживаним тлом для пояснення складних процесів державотворення на українських, білоруських та російських землях. Від часів імперії Романових розуміння «загальної схеми російської історії» змінилося лише в ідеологічному плані, але прихід до влади більшовиків принципово не зсунув засадничих принципів, про які Михайло Грушевський писав: «Ся знов “общерусская история” свідомо і несвідомо на кождім кроці підмінюється поняттям історії державної і культурної великоруського народу, і в результаті українсько-руська народність виходить на арену історії в XIV–XVI вв. як би щось нове, мовби її перед тим там не було або вона історичного життя не мала ... Ще гірше виходить на сій схемі народність білоруська – вона пропадає зовсім за історією держави Київської, Володимиро-Московської, ба навіть і за Великим князівством Литовським. Тим часом, хоч вона не виступає в

історії ніде виразно як елемент творчий, але роля її немаловажна, – вкажу хоч би на значіння її в сформуванні великоруської народності або в історії Великого князівства Литовського, де передовсім їй, з-поміж слов'янської людності сеї держави, належала культурна роля супроти далеко нижче розвинених литовських племен»¹. Тож, хоча радянська історична концепція була спрямована проти царської влади та її постулатів, Москву білу у ній було замінено на Москву червону. Усі інші атрибути з певними косметичними змінами тривалий час лишалися актуальними.

Позначився на особливостях білоруської навчальної літератури також історичний розвиток. Насамперед, ідеться про дуже тривале панування офіційної російської доктрини, відповідно до якої історію сприймали у дусі великодержавного шовінізму. Фактично, незалежна Білорусь утворилася у 1991 р. після розпаду Радянського Союзу. До того часу існували окремі спроби національного пробудження, які, однак, не дали змогу проводити самостійну гуманітарну й освітню політику. Русифікація окраїн імперії була спрямована на систематичне знищення історичної пам'яті, етнічної своєрідності та можливостей для національного розвитку навіть на культурному рівні. Впорядкована доктрина про нездатність неросійських народів самостійно існувати переносилася також для визначення далекого минулого. З білоруської історії, за визначенням дослідників, залишилися лише описи «одвічного прагнення білоруського народу до возз'єднання з Росією», що зводило історію цілого народу до рівня пересічної великоросійської губернії². Про вказану тенденцію писав також Ярослав Ісаєвич, який наголошував на хибному трактуванні культурної історії українців та білорусів середньовіччя і ранньомодерного часу крізь призму того, що формування окремих народів, начебто, відбувалося внаслідок відокремлення цих земель через агресивну

---

¹ Грушевський М. Звичайна схема «Русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т. / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.* Львів: Видавництво «Світ», 2002. Т. 1. С. 78.

² Шевченко Н. Білорусько-Литовська держава: нові концептуальні засади сучасної білоруської історіографії. *Український історичний журнал.* 1997. № 2. С. 55.

політику і загарбання Польщі та Литви³. Подібними методами у соціумі утверджувалася думка про вічну бездержавність білоруського народу.

Для порівняння можна навести бачення видатного історика Ярослава Дашкевича, який наголошував на аналогічних процесах стосовно української історії, засуджуючи спроби московської влади зробити наш народ «бездержавним». На численних конференціях і у статтях (упродовж другої половини 1980-х – початку 1990-х років) дослідник акцентував на важливих аспектах історичного минулого України, що були умисно спотворені або замовчувалися у наукових роботах радянського часу. Водночас, у справі розвінчання міфів про бездержавний розвиток українців, на його думку, важлива роль повинна була належати поверненню до здобутків попередньої української історіографії, уважному розгляді історичних джерел⁴. Особливо дослідник наголошував на глибокому критицизмі М. Грушевського та його історичної школи⁵. У зв'язку із цим важливо підкреслити, що у білоруському інтелектуальному середовищі початку ХХ ст. і надалі не віднайшлося свого «Грушевського», який би здійснив видатну роботу над упорядкуванням національного гранд-нарративу.

З цієї причини, образ України в білоруських підручниках сформувався насамперед із запропонованих радянськими та російськими вченими концепцій, хоча із врахуванням певних конструкцій новітньої білоруської історії, «створених» за вимогами часу. Світлана Батуріна, порівнявши білоруський, російський та польський досвіди складання навчальної літератури, справедливо зауважила декілька важливих елементів⁶. Насамперед, ідеться про значно меншу «залежність» білоруських укладачів від висвітлення минулого українських земель. Україна не могла бути частиною національних історичних дискурсів інших держав, тому про середньовічну Русь-Україну (Подніпров'я чи Галичо-Волинь) матеріалу в білоруських підручниках можна віднайти не

---

³ Ісаєвич Я. Українська культура в Середньовіччі і на світанку Нової доби. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 1992. Вип. 1. С. 35.

⁴ Сопельняк А. Роль Ярослава Дашкевича у дослідженні «білих плям» української історії у період «Перебудови» (1985–1991 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Історичні науки»*. 2023. № 34. С. 84.

⁵ Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів: Піраміда, 2007. С. 366–449.

⁶ Батуріна С. Україна у білоруських підручниках з історії. *Український історичний збірник*. 2017. Вип. 19. С. 427.

настільки багато. Тож, українська історія сформована тут як окрема незалежна категорія, що розвивається паралельно (в певних моментах – разом) із білоруською. Дослідниця переконливо доводить, що у польських і російських дидактичних матеріалах «українськість» географічних об'єктів, окремих фактів чи визначення історичних діячів, зазвичай, упускається. Натомість відбувається проста інкорпорація до польського чи російського бачення минулого. Водночас у білоруських підручниках вказані «імперські» конотації відсутні, а українське минуле позбавлене тенденційних оціночних суджень, що зустрічаються у російському історичному дискурсі⁷. Вказаний позитивний епізод, однак залежний від політичних реалій, утверджених у Білорусі, про що ітиметься далі.

Після здобуття незалежності з'ясувалося, що у середовищі білоруських істориків були відсутні належні матеріали, аби перевести необхідну навчальну літературу у відповідність із вимогами часу. Відтак, страждала якість запропонованих освітніх програм та їхнє наповнення, мало підкріплене незалежними дослідженнями із середньовічного минулого. Заповнюючи вакуум, популярності набули синтетичні історичні роботи письменника Миколи Єрмаловіча (1921–2000), у яких була присутня популярна у той час патріотична позиція. Така ситуація знайома – стан української історичної на початку 1990-х років надзвичайно влучно охарактеризував Федір Турченко, відомий автор навчальної літератури для шкільного вжитку: «...необхідно було знайти повноцінну наукову заміну радянській версії історії. Без цього створити узагальнений образ минулого України у контексті європейської і світової історії було неможливо. З іншого боку, звільнення від диктату марксистсько-ленінської методології в її радянському варіанті не повинно було поставити вчених у залежність від іншої, “єдино вірної”. Однак, знайти сучасні розробки теоретичних підстав історичної науки у працях науковців України виявилось неможливим. У доперебудовних дослідженнях у більшості своїй вони залишалися на позиціях радянської версії марксизму “застійного” періоду. І це можна було пояснити політичними обставинами і міркуваннями особистого самозбереження. Але в умовах “перебудови” і на початку незалежності, коли

---

⁷ Там само.

обставини змінилися і можна було писати “інакше”, ніякої альтернативи вітчизняні історики не запропонували»⁸. Вирішувати ситуацію обом національним історіографіям доводилося одночасно. Однак, в українському випадку можна було звернутися до ґрунтовної діаспорної наукової літератури (наприклад, книги Ореста Субтельного «Україна. Історія») чи перевидання класичних робіт дорядянського часу (зокрема, «Історії України-Руси» уже згаданого М. Грушевського). Такі заходи сприймалися як тимчасові рішення, проте виявилися надзвичайно ефективними і «виграли час» для публікації повноцінних посібників та підручників.

Білоруським дослідникам через брак дорядянських студій доводилося складніше. Щоправда, важливим для розвитку білоруської історіографії став 1993 р., коли Михась Біч, директор Інституту історії Національної академії наук Білорусі, запропонував проєкт «Аб нацыянальнай канцэпцыі гісторыі і гістарычнай адукацыі». У документі революційно йшлося про запровадження принципу «трёх Д»: департизація, дебільшовизація та деідеологізація історії та історіографії. Історик наголошував на існуванні і подальшому поширенні кількох виразно антибілоруських концепцій – російської та польської. Основні постулати цих історіографічних «загроз» зводилися, на його думку, до традиційного імперського набору: заперечення навіть самої можливості існування окремого білоруського етносу, виступів проти білоруської мови й культури, а білоруські (та й українські) терени пропонувалося визнавати частинами польської чи російської держав, а білорусів – трактувати відгалуженням російського чи польського народів. Тож, у 1993 р. було запропоновано досить потужні гасла, які ставили перед місцевими науковцями конкретні завдання щодо відродження історичної освіти на основі побудови національної концепції історії, що була би пов'язана із поступовим зародженням та подальшою еволюцією національних ідеї та руху⁹. Варто акцентувати на тому, що в тогочасних українських реаліях подібні вимоги не

---

⁸ Турченко Ф. Як створювалися перші підручники з історії України. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45, т. 1. С. 177.

⁹ Івангородський К. Сучасна білоруська національна історіографія у сприйнятті істориків з Білорусі. *Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр.* 2016. Вип. 26. С. 87.

висувалися. Окремі історики досить критично оцінювали діяльність гуманітарного крила Національної академії наук України, вказуючи на тісні зв'язки із російським баченням історії, що зазнавало лише механістичного перегляду, а не ґрунтовних трансформацій¹⁰. Водночас, як показав подальший розвиток подій, українська ситуація вже від другої половини 1990-х років почала змінюватися. Причини, однак, полягали не тільки у розвитку об'єктивної науки, але також у політичних подіях.

Упродовж початку 1990-х років чимало білоруських істориків притримувалася під час проведення досліджень саме таких запропонованих принципів. Основний пріоритет (включно також у навчальних посібниках і підручниках) отримали національна прихильність, тобто було здійснено спробу сформуванню міцний фундамент історичних знань на основі етнонаціонального фактору. Концепція «єдиної руської народності» зазнала нищівного удару – критичні спостереження тогочасних досліджень призвели до формування образу російських агресорів, політичних еґоїстів, що прагнули нав'язати свою волю та образ життя сусідам¹¹. Схожі наслідки проголошення незалежності відчувалися також в Україні. Усе ж таки, поступово долалися найбільш ригористичні радянські міфи з минулого. Публічне середовище та колективна пам'ять почали сприймати їх як «накинута ззовні» явища, що не мали і не мають жодних точок дотику із національним сьогоденням. Негативний образ радянської історії, який розуміли як залишок колоніальних та постколоніальних впливів, із галузі національних наративів було перенесено до російського минулого, ішлося також про створення примітивної «чорно-білої» картини¹². Водночас, надалі у Білорусії відбулися досить очевидні зміни.

На президентських виборах 1994 р. у Білорусії перемогу здобув Олександр Лукашенко (Аляксандр Лукашэнка). Його прихід до влади позначився згортання демократичних перетворень. Вільно оперуючи проросійськими настроями та глорифікацією недалекого минулого, політик

---

¹⁰ Дашкевич Я. Куди показує компас?: Про концепцію п'ятитомної «Історії української культури». Київ. 1991. № 2. С. 114–118.

¹¹ Івангородський К. Сучасна білоруська національна історіографія... С.

¹² Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.). *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* 2015. Вип. 15. С. 247.

зіграв на бажанні більшості реставрувати старі радянські порядки. Внаслідок організованих референдумів 1994 і 1996 рр. було змінено конституцію, зовнішньополітичний курс, державну символіку¹³. Одразу після приходу до влади О. Лукашенко здійснив пряму ревізію трактування подій білоруської історії, в основу якої повернули реанімовані та косметично підправлені тези про Русь, як спільну колицю «братніх народів». Дослідники відзначають фактичну підміну національної білоруської історії заполітизованою російською історією¹⁴. Причому, вказані зміни відбувалися надзвичайно стрімко. Одразу після утвердження у президентському кріслі О. Лукашенка, будь-які реформи гуманітарної політики та освіти були призупинені. Уже 1995 р. в дію вступила заборона адміністрації Президента про використання попередніх підручників, що перебували у вжитку. Натомість було ухвалено рішення про створення нових із відповідним тлумаченням, що мали на меті відновити окремі дискурси радянської концепції історії Білорусі¹⁵. І хоча основна увага була привернута до подій ХХ ст., вказані рішення однозначно вплинули також на висвітлення середньовічної історії, що знову поверталася до шаблонів минулої доби (хоча, наприклад, із відмовою від ідеї класового підходу).

Наступний етап реформування навчальної літератури відбувся упродовж 2002–2003 рр., коли внаслідок знову ж таки політичних рішень розроблено й запроваджено оновлені ідеологічні засади білоруської державності, запропоновано курси «Ідеологія білоруської держави» для освітньої галузі та гуманітарної політики. У підручниках з історії цього періоду помітна подальша реабілітація радянського минулого, нейтральне, без надмірного оптимізму й негативу ставлення до російського фактору в національній білоруській історії.

Завдяки розумінню такої схеми можливо зрозуміти особливості трактування подій білоруського минулого від часів раннього середньовіччя до ранньомодерного часу (хоча ідеться також про загальний процес – розуміння ширшого кола проблем, зокрема і ХХ ст.). Зазнавали періодичних змін акценти й наголоси щодо розуміння певних подій, висвітлення персоналій в історії. Цей

---

¹³ Батуріна С. Україна у білоруських підручниках з історії. С. 427–428.

¹⁴ Івангородський К. Сучасна білоруська національна історіографія... С. 88.

¹⁵ Там само.

процес можна простежити на численних прикладах із середньовічної історії (періоду Київської Русі), розуміння значення Полоцького князівства у національній білоруській історії, тлумачення ролі й місця Великого князівства Литовського в історичному дискурсі, подальші події інтеграції до складу російської держави, створення Білоруської Народної республіки (1918 р.) тощо. Виняток – тематика Другої світової війни (Великої вітчизняної війни – у місцевому розумінні), що її будь-коли розглядали із надзвичайною увагою та докладністю. Загалом, на думку дослідників, для сучасного стану викладання історичної науки в Білорусі притаманним явищем є певна деперсоніфікація національного історичного наративу: білоруські підручники не містять відомостей про явних героїв, які могли би «затьмарити» відомість сучасної правлячої еліті¹⁶. Варто відзначити, що для українських підручників така ситуація нехарактерна. Вже упродовж 1990-х років відбувався активний пошук українських героїв, із якими би міцно пов'язувалася оновлений пострадянський виклад минулого. Для формування історичної пам'яті такий крок став цілком природнім, оскільки передбачив наголошення на національних героях минулого та формуванні відповідного образу¹⁷. Як бачимо, білоруська дидактична література змушена була обрати інакший шлях для розвитку.

---

¹⁶ Батуріна С. Україна у білоруських підручниках з історії. С. 428.

¹⁷ Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.). С. 248–249.

1. Образ Русі та її населення

Тлумачення розвитку Русі у білоруських підручниках має певні особливості (зокрема, як уже зазначалося, білоруські автори не мають «імперських амбіцій» та не проголошують усю Русь білоруською). Щоправда, у навчальній літературі оцінки перебування білоруських земель під владою Рюриковичів залежать від охарактеризованих вище етапів. Насамперед ідеться про те, що характеристики соціальних категорій, подій, діяльності князів чи інших персоналій, які залишили помітний слід у киеворуському минулому, набувають різних трактувань. Можна простежити зміни у розумінні категорій «давньоруська народність», «братські народи» і тлумаченні минулого Полоцького князівства, яке періодично сприймалося як перша білоруська держава (із відповідними акцентами висвітлювалися контакти з київським центром, взаємовідносини із іншими правителями тощо). На зорі незалежності білоруські дослідники у шкільних підручниках скептично оцінювали існування єдиної «давньоруської народності» як певної протоспільноти, що з неї надалі походили українська, білоруська і російська нації. Так само проблемним видавалося існування міцного державного механізму Київської держави, яку вважали сформованою і нетривкою конфедерацією князівств, що володіли широкими автономними статусами й лише номінально підкорювалися київському центру із великим князем на чолі. Серед таких князівств, що розвивалися самостійно, у підручниках до 1994–1995 рр. особливо акцентується на Полоцькому князівстві. Цю напівнезалежну білоруську державу, як продемонстровано у текстах, неодноразово й безуспішно намагалися підкорити київські князі¹⁸. Подібне розуміння історії Русі не прижилося в українському середовищі. У реаліях початку 1990-х років переважали погляди дореволюційних українських істориків. Зокрема, поступово актуальною стала схема М. Грушевського із виокремленням Києва, як потужного центру, і

---

¹⁸ Батуріна С. Україна у білоруських підручниках з історії. С. 429–430.

розумінням усобиць та роздробленості, як причин занепаду. Цікавий зворот ще потребуватиме додаткової оцінки, оскільки популярними були й більш модерні на той час характеристики. Одна із них належить уже згадуваному О. Субтельному: «З точки зору політичної організації легше встановити, якою не була Київська Русь, ніж те, якою вона була. Київська Русь не була державою в сучасному розумінні слова. Розглядати її як таку – значило б приписувати їй вищий рівень політичної організації, ніж це було насправді. Вона не мала ні централізованого управління, ні всеохоплюючої та розгалуженої бюрократичної системи. Єдиний зв'язок між володарями й підвладними, насамперед неміським населенням, існував у формі збору данини»¹⁹. Перспективна думка (насамперед, загальний погляд, а не посилення на авторитет О. Субтельного) у дослідженні історії Русі хоч і не поширилася у навчальній літературі для шкільного вжитку, однак надалі мала свій вплив на розвиток української історіографії у цілому.

Водночас, для білоруських авторів навчальної літератури у 1995–2001 рр. акценти кардинально змінилися під тиском політичних обставин. Якщо раніше тези про спільну давньоруську народність ігнорувалися, то від часу утвердження режиму О. Лукашенко формування «колиски трьох братніх народів» знову стало «актуальною тенденцією» для викладання в школах та закладах вищої освіти. З іншого боку, значення Полоцького князівства також маргіналізувалося, перетворившись на незначний епізод у демонстрації особливостей феодальної роздробленості. Надалі ж відбувся певний синтез попередніх поколінь навчальної літератури, що призвело до хаотичного поєднання існування давньоруської народності (щоправда, уже без відкритого пафосу про коріння братніх народів). Окремих державницьких рис почало знову набувати Полоцьке князівство. Місцеві ж правитель, зокрема княгиня Рогніда, князь Всеслав Чародій, княгиня Єфросинія Полоцька, отримали додаткові позитивні конотації й почали наближатися до статусу білоруських

---

¹⁹ Субтельний О. Україна. Історія. 2-ге вид. Київ: «Либідь», 1992. С. 51.

національних героїв. Наголошується на протистоянні Полоцька із Києвом та Новгородом у військовій, економічній та політичній царинах²⁰.

Прикладом такого синтетичного огляду початків білоруської історії можна вважати книгу П. Рагача, що призначена для додаткових занять у школі. Варто відзначити, що перше видання книги здійснено у 1968 р. в американському Клівленді, друге – у Таллінні 1990 р. Третій раз посібник перевидали у Мінську в 2000 р. Такий шлях демонструє певну тяглість розвитку історико-дидактичної думки – від емігрантських уявлень до сучасного трактування минулого. У третьому виданні знаходимо описи самостійницького розвитку Полоцького князівства за часів правління князя Рогволода, життя його доньки Рогнеди, прихід із військом київського князя Володимира та поневолення столиці кривичів²¹. Окремий огляд присвячено князю Всеславу Чародію (Всеславу Брячиславовичу, що правив у Полоцьку в 1044–1101 рр.). Він однаково активно боровся як із новгородцями, так і з владою київських Ярославовичів. На певний час він зміг утвердитися у Києві, проте «гарачае замілаваньне сваім краем цягнула яго на Беларусь», тож володар повернувся до Полоцька²². Серед переліку визначних середньовічних осіб «київського часу» – Єфросинія Полоцька (1105–1173), відома руська просвітителька та засновниця чернечих осередків у Полоцькому князівстві²³. Виокремлення таких героїв і героїнь демонструє окремішність розвитку Полоцького князівства, на чому автор наголошує при кожній кращій можливості. Такий підхід вирізняється від українського розуміння Русі як цілісного організму на чолі із Києвом. Так само можна відрізнити такий підхід від російського, де усі руські землі проголошуються одною роздробленою країною і які надалі дрейфували під політичний вплив Москви.

Із певними змінами образ Русі можна простежити у науково-популярному виданні «Ілюстрована історія. Країна Білорусь»²⁴, в якому міститься значно ширший огляд середньовічного минулого. Водночас, взаємовідносини із

---

²⁰ Батурина С. Україна у білоруських підручниках з історії. С. 429–430.

²¹ Рагач П. Кароткі агляд гісторыі Беларусі. Мінск: Уладзімер Вараб'ёў, 2000. С. 12–30.

²² Там само.

²³ Там само.

²⁴ Ілюстрованая гісторыя. Країна Беларусь / У. Арлов, З. Герасімовіч. [Б. м.]: Neografia, 2003. 318 с.

Києвом подані у схожому напрямку: вони наближені до таких, які можна визначити, як міждержавні. Книга надрукована в іноземному видавництві поза межами Білорусі, тому у ній визначено окремі аспекти, які не могли існувати в офіційній білоруській навчальній літературі. Мовиться не тільки у визначенні Смоленського князівства, як білоруського²⁵, але також у наголосі на самостійницькому розвитку. Завдяки цьому складається враження про те, що полоцькі, смоленські, турівські та інші князі захищали свої володіння від київських завоювань. Однак, наскільки такі настрої мають вплив на суспільство (зважаючи на «неофіційність» видання), не відомо.

У російськомовному виданні історії Білорусі для університетського вжитку вміщено схожі оцінки²⁶. орієнтованість на студентську молодь дала можливість докладніше зупинитися на окремих елементах білоруського середньовіччя. Проте загальні акценти залишилися без кардинальних змін. У виданні згадано Київську Русь, адже столицею держави було місто Київ²⁷, наголошено на розвитку Полоцького і Турівського князівств, охарактеризовано зв'язки місцевих правителів із іншими Рюриковичами тощо. Значно більше уваги звернено до проблеми входження Турово-Пінських володінь до складу Галицько-Волинської держави²⁸. Інше російськомовне видання для викладачів і студентів – «Історія Білорусі. Від найдавніших часів до 2010 р.» – пропонує широкий огляд подій минулого, який має відмінності у певних деталях²⁹. Насамперед книга містить перекази про перших київських володарів, що додатково наголошує на спільності історії Русі. Зрештою, самі автори звертають на це увагу, акцентуючи на єдності східнослов'янської держави, що мала спільну мову, віру, господарський уклад³⁰. Це не завадило їм вважати Полоцьке князівство окремою країною, що мала усі ознаки державності. Такий висновок ґрунтується зокрема на тому, що сусідні держави називали вихідців із усіх земель русами, тому звертали увагу на їхню єдність. Не зважаючи на певні

---

²⁵ Там само. С. 48–50.

²⁶ Чигринов П. История Беларуси. Изд. 2. Минск: Польша, 2002. 432 с.

²⁷ Там само. С. 19.

²⁸ Там само. С. 35–36.

²⁹ Новик Е. История Беларуси. С древнейших времен до 2010 г. : учеб. пособие / Е. К. Новик, И. Л. Качалов, Н. Е. Новик. 2-е изд., испр. Минск : Вышэйшая школа, 2011. 526 с.

³⁰ Там само. С. 33–35.

«проросійські» оцінки, аналізований підручник цілком вкладається у схему уявлень про взаємовідносини руських князів.

Про входження та розвиток білоруських земель у складі Русі докладно описано у підручнику Юрія Бохана для 6-го класу (видано у 2016 р.)³¹. Відзначимо, що ці описи вказують на сприйняття влади Києва як досить чужорідного елемента. Автор стверджує, що білоруські племінні князівства увійшли до складу Стародавньої Русі (або Київської Русі) під впливом завойовницької політики норманів-Рюриковичів (наприклад, князь Рогволод у нього – варязький володар)³². З іншого боку, окремий параграф присвячено «Стародавній Русі – спільній державі східних слов'ян». У цьому матеріалі йдеться про спільні риси, які стали підґрунтям формування такої єдності: панування династії Рюриковичів, єдина церковна організація, господарські заняття, торгові зв'язки, близькість походження тощо³³. Привертає увагу також той факт, що білоруські землі, за визначенням у вказаному підручнику, виявилися поділені між іншими князівствами. Зокрема, йдеться про те, що Турівське князівство тривалий час перебувало під особистою владою київських князів. Землі радимичів також підпорядковувалися Києву, а пізніше стали набутком чернігівських володарів і частково – смоленських (Смоленськ сприймається іноземною територією, можливо, через небажання сваритися із російською владою). Берестейщина ж належала до Волинського князівства³⁴. Тож, може скластися уявлення про те, що Білорусь опинилася у фазі бездержавного розвитку віддавна, а її «суверенна територія» обмежувалася єдиним князівством із центром у Полоцьку.

Цікавим є огляд наступного періоду роздробленості. У цей час сформувалися окремі удільні Полоцьке, Мінське, Вітебське, Друцьке та інші князівства. Автор досить докладно характеризує їх розвиток і, що важливо, взаємини із Києвом: великі князі змушені були силою упокорювати

---

³¹ Бохан Ю. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. : вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : у 2 ч. Ч. 1 / Ю. М. Бохан, С. М. Цемушаў ; пад рэд. Ю. М. Бохана. Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2016. С. 73–142.

³² Там само. С. 74–76.

³³ Там само. С. 78–79.

³⁴ Там само. С. 77.

спадкоємців полоцької династії та включати їхні землі до своїх орбіт впливу. Окремі огляди присвячені також тим білоруським землям, що опинилися у складі інших гілок династії Рюриковичів: смоленської, чернігівської, волинської³⁵. Вони здійснені без державницьких претензій і навіть без згадок про етнічні землі. Підкреслено роль богослова Кирила Турівського, якийсь став одним із найбільших святих Білорусі.

Окремо можна наголосити на важливих практичних речах в організації навчального процесу. Зокрема, досить практичним є поділ великого курсу середньовічної історії на декілька книг. Тож, перша половина курсу присвячена викладу історії до монгольського нашестя, тоді як наступна – опису подій у наступні часи. Такий варіант у дечому перегукується із російською (радянською) практикою, яка також відома з історіографії. Мовиться про розуміння Русі як єдиного організму до початку монгольської навали із наступним відокремленням російського, українського та білоруського народностей. Хоча такий підхід має політичне підґрунтя, він корисний з іншого боку: великий обсяг матеріалу краще докладно подавати у двох рівнозначних частинах підручника, що мають приблизно однакові обсяги. Такий практичний досвід міг би бути корисним в українських реаліях, і дати можливість докладніше зупинитися на важливих проблемах державного розвитку України-Руси.

Вказані основи у розумінні білоруської історії середньовічного часу збереглися також у наступних підручниках. Зокрема, згадуваний Ю. Бохан разом із Степаном Темушевим у 2023 р. стали авторами іншого підручника для 6-го класу³⁶. Відзначимо, що він написаний уже російською мовою, хоча за своєю структурою цілком відповідає виданню 2016 р. Як зауважують дослідники педагогічних видань, така картина цілком відповідає білоруській традиції складання навчальних матеріалів, для якої характерні усталені лінійки навчальної літератури із часто незмінними авторами. Останні починали створювати необхідні тексти упродовж 1990-х рр. й продовжили це робити в

---

³⁵ Там само. С. 87–106.

³⁶ Темушев С. История Беларуси с древнейших времен до конца XV века / С. Темушев, Ю. Бохан. Минск: Изд. Центр БГУ, 2023. 224 с.

пізніші періоди³⁷. Нове видання 2023 р. містить декілька особливостей. Окрім мови, ідеться насамперед про обсяги – підручник замість двох частин уміщено в одній книзі. За рахунок скорочення переглянуто також деякі елементи. Князя Рогволода не названо варягом (що можна зрозуміти як поступову відмову від «норманської теорії»). Його онук Ізяслав, син княгині Рогнеди та Володимира Великого, більше не виділений у тексті. Це можна прирівняти до видалення його із переліку важливих постатей середньовічної Білорусі, хоча відновлення незалежності Полоцького князівства у 988 р. так само підкреслено. Скорочено інформацію про князя Всеслава Брячиславовича. Однак, при описі подій XIII ст. зауважено литовського князя Міндовга із ремаркою про те, що саме під впливом східних слов'ян почалося формування Великого князівства Литовського.

Відносини із Києвом подаються так само, як і у підручнику 2016 р., – як із іноземною державою. При цьому варто відзначити, що для білоруської навчальної літератури згадки про київських князів (із акцентом на окремішності та наголосом на бажаннях захопити полоцькі чи турівські володіння) є цілком звичною картиною. З одного боку, ми маємо справу із досить цікавою концепцією розуміння єдності Русі, де провідна роль належала не стільки політичній силі (хоча про неї теж ідеться), як силі культурно-господарській. З іншої сторони, усвідомлення незалежності окремих князівств виразно не суперечить російській версії історії із єдністю політичних процесів та існуванням єдиної держави.

Важлива деталь – на початку підручника 2016 р. уміщена мапа, де показано межі білоруських князівств та Великого князівства Литовського у контексті сучасних кордонів України, Білорусі та Росії³⁸. Завдяки цьому можна наочно побачити, наскільки далеко поширювалися ці границі. У виданні 2023 р. ця мапа відсутня, хоча супровідний текст зазнав мінімальних змін. Причини такого рішення невідомі. Можливо, ішлося про скорочення обсягів видання (одна книга замість двох). Щоправда, могло мати значення також небажання

---

³⁷ Батурина С. Україна у білоруських підручниках з історії. С. 429.

³⁸ Бохан Ю. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. С. 8.

демонструвати підростаючому поколінню межі впливу колишніх середньовічних держав, що могло би засмутити політичне керівництво країни, яка тривалий час заgravало із Кремлем.

Загалом, розуміння україно-білоруських контактів упродовж середньовіччя у викладі білоруських авторів підручників можна викласти у декількох пунктах. Насамперед взначи дається специфічне розуміння періодизації історії Русі, які загалом подібне до російського. До монгольського нашестя розвиток білоруських Полоцького, Турівського та інших князівств уявлявся у спільності із «Київською Руссю». Це не заважало розглядати ці політичні утворення як цілком незалежні середньовічні країни, але після 1240 р. акцент у викладі історії почав зміщуватися до протистояння із хрестоносцями у Прибалтиці та встановлення контактів із литовськими князями, що надалі призведе до усвідомлення «білоруського сліду» в формуванні Великого князівства Литовського.

Із такої схеми можна підсумувати, що єдність українського, білоруського й російського народів у єдиній Русі була розбита монголами. Пропонований нарис історії співпадає із російськими наративами, які взяття й пограбування Києва 1240 р. вважають поворотним пунктом у минулому. Білоруські дослідники, особливо автори російськомовних підручників та посібників, так само вживають термін «русский» для характеристики руського населення. Термінологічна невизначеність, на нашу думку, призводить до формування хибних уявлень про Русь.

Упродовж IX – XIII ст. взаємовідносини із Києвом та його володарями зображені як спроби приєднати Полоцьке князівство, знищити незалежність Турівської землі тощо. Історичні реалії епохи складні, але прагнення київських князів упокорити довколишні слов'янські племена – очевидні³⁹. Водночас, пояснення єдності Русі за таких обставин обґрунтовується культурними чинниками, торговими зв'язками, спільністю династичного правління. Усобиці розуміються не стільки як внутрішнє протистояння між князями, скільки

---

³⁹ Войтович Л. Княжа Доба на Русі (837–1492). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. Т. 1. Становлення імперії Русь (837–1054). С. 110, 112–114.

зовнішня агресія по відношенню до білоруських земель, що мали своїх князів і не потребували чужинецької влади.

Щоправда, чи присутня в описах середньовічних подій Україна? Автори білоруської навчальної літератури найчастіше вживають найменування земель-князівств. З цієї причини, із полоцькими та туровськими князями воювали київські, волинські, чернігівські володарі. У текстах вони не асоціюються із сучасною Україною – про це немає жодних вказівок. Окремі одиничні виключення – зауваження, що деякі володіння турівських чи пінських правителів сьогодні є у складі України (наприклад – Чарторийськ). Тож, середньовічне минуле не проектується на сучасність. Це досить штучно поєднується із поширеною тезою про Русь – спільну батьківщину українського, білоруського та російського народів. До того ж, можна помітити тенденцію до додаткового обґрунтування єдності руських земель під владою Рюриковичів, чому у підручниках зазвичай присвячують окремий параграф. Для української сучасної навчальної літератури такий підхід – досить рідкісний. Зазвичай, єдність княжих часів описують декількома реченнями, акцентуючи на тому, що навіть у часи роздробленості Київ відігравав провідне становище у житті Русі⁴⁰. Білоруські дослідники, як бачимо, обрали інші підходи та методи.

Також можна підтвердити висновки науковців щодо малої кількості білоруських героїв середньовічної історії, саме із наголосом на національному корінні⁴¹. Так, містяться безпосередні вказівки на те, що Полоцьке князівство було першою білоруською державою. Однак у навчальних матеріалах останніх років Рогволода та його наступників, Єфросинію Полоцьку, Кирила Турівського та інших історичних постатей не називають білоруськими. Як помітно, акцент здійснено на князівсько-територіальному походженні, і учням з абітурієнтами запропоновано самостійно ототожнювати їх із етапами самостійного розвитку Білорусі. Загалом у проаналізованих підручниках запропоновано визначення «білоруські землі», яке, як зазначалося, звучить більш аморфно.

---

⁴⁰ Наприклад, див.: Гісем О., О. Мартинюк О. Історія України : підруч. для 7 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. С. 61.

⁴¹ Батурина С. Україна у білоруських підручниках з історії. С. 428.

Українські історики і педагоги намагаються підкреслити українське коріння Русі та її правителів. Цьому присвячені не тільки підручники, але також і окремі видання для шкільного вжитку⁴². Ще на початку 2000-х років у підручниках з історії України для 7-х класів уживали назву Українське королівство⁴³. Відзначимо, що подібні оцінки ішли поруч із відповідними досягненнями української історіографії, яка на початку XXI ст. почала відроджувати та вводити до вжитку концепт королівства Русі, хоча й у менш барвистому обрамленні⁴⁴. Поступове впровадження нового для шкільного навчання та історичної пам'яті терміну стало важливою віхою. Укладачі навчальних матеріалів пояснювали: «Коронація Данила стала важливою подією політичної історії України. З цього часу не лише фактично, а й юридично Галицько-Волинське князівство набуло статусу самостійної Української держави... Саме королівство ... в очах європейської громадськості було державою руського народу, Руссю, спадкоємницею Руської імперії»⁴⁵. І хоча для сучасної навчальної літератури подібні патетичні оцінки менш притаманні, наголос на існуванні Русі-України зберігся і досі застосовується при формуванні навчальних програм та їх методичного наповнення.

Очевидно, таке наповнення в українських реаліях з'явилося під тиском внутрішніх і зовнішніх обставин, зокрема розв'язаної російським авторитарним режимом війни, що триває від 2014 р. Для білоруських істориків, що повинні зважати на політичне сьогодні своєї країни, подібні погляди не притаманні. Тож, теза про Русь, як про спільну державу для східних слов'ян, продовжує активно застосовуватися.

---

⁴² Наприклад, про князя і короля Данила Романовича (1201–1264) див.: Перший український король: посібник серії «Шкільна бібліотека» для 7 класу закладів загальної середньої освіти / І. Д. Васильків, І. Л. Паршин, В. В. Островський. Тернопіль: Астон, 2020. 160 с.

⁴³ Смолій В., Степанков В. Історія України: Давні часи та середньовіччя. Пробний підручник для 7-го класу. Київ: Освіта, 2001. С. 198.

⁴⁴ Войтович Л. Галич в політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. С. 320–326.

⁴⁵ Смолій В., Степанков В. Історія України... С. 203.

2. Велике князівство Литовське та Україна на сторінках білоруських історичних підручників та посібників

Розуміння історії Великого князівства Литовського також підпорядковане наведеній вище періодизації формування навчальних матеріалів. Якщо ще на початку 1990-х це величне політичне об'єднання трактували як білорусько-литовську державу, то уже після приходу до влади О. Лукашенка її розуміли чи не виключно як країну «литовських феодалів». Щоправда, в сучасних підручниках Велике князівство Литовське – це важлива складова білоруської історії. Відповідними чином змінювалися також українські контексти: якщо на першому етапі українці загалом, начебто, не брали участі у соціально-політичному житті, то в оновлених версіях підручників після подій 1994–1995 рр. на долю українського та білоруського населення Великого князівства Литовського випали лише потерпання від національно-релігійного гніту. Сучасні автори підручників вважають українців, білорусів, литовців, поляків рівносильними учасниками формування ВКЛ, які визначали його національний і конфесійний розвиток і мають право вважали державу історично «свою»⁴⁶. Такий підхід виглядає досить продуктивним, хоча також містить окремі важливі аспекти.

Насамперед привертає до себе увагу спроба трактування ВКЛ як білоруської держави. В історіографії ця думка утвердилася завдяки роботам Миколи Єрмоловича (Мікалай Ермаловіч), який ще 1989 р. поставив під сумнів доцільність існування класичного радянсько-російського бачення створення ВКЛ, де литовці, начебто, захоплювали руські землі Рюриковичів. На його переконання, ця версія мала послужити законними підставами для Москви надалі висувати претензії на київську спадщину⁴⁷. Натомість об'єднавчий імпульс в об'єднанні західноруських і балто-литовських земель в єдину державу автор надавав Поніманській Русі і насамперед Новогрудському

⁴⁶ Варонін В. Беларускія землі ў складзе Велікага Княства Літоўскага (сяредзіна XIII – сяредзіна XVI ст.). 7 кл. Мінск, 2010. С. 6.; Батуріна С. Україна у білоруських підручниках з історії. С. 430.

⁴⁷ Шевченко Н. Білорусько-Литовська держава... С. 56.

князівству. Місто Новоградок (біл. Наваградак) було першою столицею держави, а його старовинний герб «Погоня», зрештою, перетворився на символ Великого князівства Литовського. Визнаючи поліетнічний характер ВКЛ, М. Єрмолович однак найменше визнавав роль литовців у формуванні князівства, називаючи його білоруським. Зокрема, до такого висновку він дійшов на основі уживання у цій державі руської мови, права, засвоєння здобутків православної культури. Упродовж численних дискусій, присвячених питанням утворення Великого князівства Литовського, він погодився на більш компромісне формулювання – «Білорусько-литовська держава»⁴⁸. Така досить романтична візія стала основою для утворення нового погляду на білоруську історію, яка частково представлена також у підручниках для шкільного та університетського вжитку.

Якщо Київську Русь вважали «колискою» для білоруської історії, то існування ВКЛ, яке реалізувалося через півтора століття після дроблення Полоцького і Турівського князівств, стало часом політичного «дорослішання»⁴⁹. Сама ж історія Великого князівства Литовського, що з'явилося внаслідок поєднання військової потуги балтських племен із економічною та політичною силою білоруських слов'ян, сформоване з точки зору суб'єкта історичного процесу. З цієї причини, Велике князівство Литовське розуміється як білоруська держава, що протистояла Московщині, рицарськими орденами у Прибалтиці. На початку існування вона боролася і співпрацювала із Галицько-Волинською державою. Власне, на тлі такого протистояння білорусько-литовська держава консолідувалася та утвердилася на політичній арені⁵⁰.

Водночас, формування ВКЛ і його історія упродовж XIII–XIV ст. має значно більше героїв. Щоправда, належність їх до Білорусі також прямо не зазначається: мовиться як про литовських володарів, так і про воєвод і князів з Гродна чи Пінська. Так само небагато згадок безпосередньо про Україну та українців. На прикладі шкільного підручника 2023 р. помітно: окремі згадки

---

⁴⁸ Там само. С. 58.

⁴⁹ Штыхов Г., Бохан Ю., Краснова М. История Беларуси (вторая половина XIII – вторая половина XVI в.). 7 класс. Минск, 2009. С. 5; Батуріна С. Україна у білоруських підручниках з історії. С. 430.

⁵⁰ Батуріна С. Україна у білоруських підручниках з історії. С. 430.

містяться про роль галицько-волинських Романовичів, вказано про те, що більшість українських земель (власне, українських, а не руських!) опинилися у складі ВКЛ після перемоги 1362 р. над ординцями біля Синіх Вод, участь у битві біля Грюнвальда взяли воїни з України тощо⁵¹. На тлі згадок про Польщу, Литву і Білорусь ці короткі записи губляться. Якщо, наприклад, Ягайло зауважений як литовський князь, а Ядвіга – як польська королева, то князь Володимир Василькович – лише як «волинський»⁵². Можливо, ідеться про те, що учні самостійно повинні виявляти етнічну приналежність тогочасних володарів.

Підручники для університетського вжитку більш демократичні у трактуванні ВКЛ, що призводить окремих авторів як до підтримки М. Єрмоловича, так і до протилежних оцінок його теорій. Зокрема, стверджується навіть, що Велике князівство Литовське не було створено лише предками сучасних білорусів та литовців, і тому воно не було ні білорусько-литовською, ні литовсько-білоруською державою. Велике князівство Литовське – це поліетнічна держава чотирьох основних народів – білоруського, російського, українського і литовського (у такій послідовності!), де слов'яни займали приблизно 11/12 території та становили близько 80 % населення країни. Литовці у цій державі були етнічними меншинами. Тому Велике князівство Литовське можна називати литовсько-руською чи русько-литовською державою, як це стверджувалося у дореволюційній російській та радянській історіографії⁵³. Стосовно досить широкого трактування ВКЛ можна сперечатися. Однак, навіть на цьому прикладі помітно, що етнічні означення для студентських підручників значно чіткіші, хоча й не позбавлені колишніх досить стереотипних оцінок. Зокрема, перемогу над Тевтонським орденом під Грюнвальдом у 1410 р. автори вказаного університетського підручника описали так: «Натомість великий внесок у перемогу зробили предки поляків, литовців, українців, росіян, чехів, татар та інших народів. Сьогодні практично неможливо визначити конкретний внесок кожного народу у досягнення перемоги, тому

---

⁵¹ Темушев С. История Беларуси с древнейших времен до конца XV века. С. 124, 127, 154.

⁵² Там само. С. 138, 150.

⁵³ Новик Е. История Беларуси... С. 69.

найбільш правильною оцінкою історичної події 1410 р. було б твердження про те, що під Грюнвальдом перемогла дружба, військове братство східних і західних слов'ян, а також інших народів, які брали участь у битві»⁵⁴. З точки зору історичної перспективи, найбільшим одержувачем вигоди була Польська корона. Подібні ж оцінки, виконані у дусі протистояння «одвічній» німецькій загрозі, мають більше спільного із ідеологією укладачів підручника, ніж із реальністю.

Отож, місце українців та історії України в ВКЛ у білоруських підручниках більш виразне. Хоча основний акцент зроблено на розумінні Великого князівства Литовського як держави, що в ній ключову роль відігравали білоруси та литовці, окремі екскурси вказують на активну участь українців (власне, українців, а не руських тощо) у державному житті. Навчальна література для студентів значно більш докладна у цьому вимірі, хоча не позбавлена впливу існуючих у Білорусії кліше, що часто відображають погляди історіографії радянського часу.

---

⁵⁴ Там само. С. 88.

Висновки

Дослідження українського середньовіччя в білоруських підручниках – актуальна проблема сучасної історичної науки, оскільки не лише віддзеркалює нинішній стан розуміння Русі, а згодом – й Великого князівства Литовського (і українських, та й білоруських теренів як його складових) у пострадянській Республіці Білорусь, але й вказує на комплекс історіографічних концептів, які пройшли довге сито відбору, і були схвалені на державному рівні, аби потрапити до переліку офіційних дидактичних матеріалів з історії.

Упродовж останнього понад тридцятиріччя білоруська історична наука (і дидактика історії) пройшла шлях від спроб побудувати так звану «національну концепцію історії та історичної освіти», базовану на департизації, дебільшовизації та деідеологізації історії та історіографії до повернення (з початком президентства О. Лукашенка) до радянських наративів (включно із тезами про “перетікання” Руської державності до Володимиро-Суздальського, а згодом – Московського князівства та трактування Великого князівства Литовського як «ворожого чинника», особливо із входом до складу Речі Посполитої) та створення курсів «Ідеологія білоруської держави» для освітньої галузі та гуманітарної політики з подальшою реабілітацією радянського минулого та дедалі позитивнішим ставленням до російського фактору в національній білоруській історії та історії сусідніх держав (в тому числі України).

Тлумачення розвитку Русі у білоруських підручниках має певні особливості й залежать від охарактеризованих вище етапів. На зорі незалежності білоруські дослідники у шкільних підручниках скептично оцінювали існування єдиної «давньоруської народності» як певної протоспільноти, що з неї надалі походили українська, білоруська і російська нації. Так само проблемним видавалося існування міцного державного механізму Київської держави, яку вважали сформованою і нетривкою конфедерацією князівств, що володіли широкими автономними статусами й

лише номінально підкорювалися київському центру із великим князем на чолі. З початком президентства 1994 р. О. Лукашенка формування «колиски трьох братніх народів» знову стало «актуальною тенденцією» для викладання в школах та закладах вищої освіти. З іншого боку, значення Полоцького князівства також маргіналізувалося, перетворившись на незначний епізод у демонстрації особливостей феодальної роздробленості. Надалі ж відбувся певний синтез попередніх поколінь навчальної літератури, що призвело до хаотичного поєднання існування давньоруської народності (щоправда, уже без відкритого пафосу про коріння братніх народів).

Якщо ще на початку 1990-х Велике князівство Литовське трактували як білорусько-литовську державу, то уже після приходу до влади О. Лукашенка в історичному дидактичному дискурсі її почали трактувати ледь не виключно як країну «литовських феодалів». Щоправда, в сучасних підручниках (після 2000-х рр.) це політично-державне об'єднання розглядається як важлива складова білоруської історії. Відповідним чином змінювалися на сторінках цих видань також й контексти щодо України та українців: якщо на першому етапі українці загалом, начебто, не брали участі у соціально-політичному житті, то в оновлених версіях підручників на долю українського та білоруського населення Великого князівства Литовського випали лише потерпання від «національно-релігійного гніту». Сучасні автори підручників вважають українців, білорусів, литовців, поляків рівносильними учасниками формування ВКЛ, які визначали його національний і конфесійний розвиток і мають право вважали державу історично «своєю».

Список використаної літератури

1. Батуріна С. Україна у білоруських підручниках з історії. *Український історичний збірник*. 2017. Вип. 19. С. 425–435.
2. Бохан Ю. Гісторыя Беларусі са старажытных часоў да канца XV ст. : вучэб. дапам. для 6-га кл. устаноў агул. сярэд. адукацыі з беларус. мовай навучання : у 2 ч. Ч. 1 / Ю. М. Бохан, С. М. Цемушаў ; пад рэд. Ю. М. Бохана. Мінск : Выд. цэнтр БДУ, 2016. 163 с.
3. Варонін В. Беларускія землі ў складзе Велікага Княства Літоўскага (сяредзіна XIII – сярэдзіна XVI ст.). 7 кл. Мінск: АСАР, 2010. 156 с.
4. Войтович Л. Галич в політичному житті Європи XI–XIV століть. Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2015. 478 с.
5. Войтович Л. Княжа Доба на Русі (837–1492). Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2021. Т. 1. Становлення імперії Русь (837–1054). 590 с.
6. Гісем О., О. Мартинюк О. Історія України : підруч. для 7 кл. закл. загал. серед. освіти. Харків : Вид-во «Ранок», 2020. 144 с.
7. Грушевський М. Звичайна схема «Русскої» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства. *Грушевський, Михайло Сергійович. Твори: у 50 т.* / М. С. Грушевський; редкол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. Львів: Видавництво «Світ», 2002. Т. 1. С. 75–82.
8. Дашкевич Я. Куди показує компас?: Про концепцію п'ятитомної «Історії української культури». *Київ*. 1991. № 2. С. 114–118.
9. Дашкевич Я. Постаті. Нариси про діячів історії, політики, культури. Львів: Піраміда, 2007. 808 с.
10. Івангородський К. Сучасна білоруська національна історіографія у сприйнятті істориків з Білорусі. *Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. пр.* 2016. Вип. 26. С. 83–110.
11. Ілюстрованая гісторыя. Краіна Беларусь / У. Арлов, З. Герасімовіч. [Б. м.]: Neografia, 2003. 318 с.

12. Ісаєвич Я. Українська культура в Середньовіччі і на світанку Нової доби. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 1992. Вип. 1. С. 31–49.
13. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.). *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 15. С. 244–250.
14. Новик Е. История Беларуси. С древнейших времен до 2010 г. : учеб. пособие / Е. К. Новик, И. Л. Качалов, Н. Е. Новик. 2-е изд., испр. Минск : Вышэйшая школа, 2011. 526 с.
15. Перший український король: посібник серії «Шкільна бібліотека» для 7 класу закладів загальної середньої освіти / І. Д. Васильків, І. Л. Паршин, В. В. Островський. Тернопіль: Астон, 2020. 160 с.
16. Рагач П. Кароткі агляд гісторыі Беларусі. Минск: Уладзімер Вараб'ёў, 2000. 86 с.
17. Смолій В., Степанков В. Історія України: Давні часи та середньовіччя. Пробний підручник для 7-го класу. Київ: Освіта, 2001. 270 с.
18. Сопельняк А. Роль Ярослава Дашкевича у дослідженні «білих плям» української історії у період «Перебудови» (1985–1991 рр.). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія», серія «Історичні науки»*. 2023. № 34. С. 80–85.
19. Субтельний О. Україна. Історія. 2-ге вид. Київ: «Либідь», 1992. 508 с.
20. Темушев С. История Беларуси с древнейших времен до конца XV века / С. Темушев, Ю. Бохан. Минск: Изд. Центр БГУ, 2023. 224 с.
21. Турченко Ф. Як створювалися перші підручники з історії України. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 45, т. 1. С. 177–191.
22. Чигринов П. История Беларуси. Изд. 2. Минск: Польша, 2002. 432 с.
23. Шевченко Н. Білорусько-Литовська держава: нові концептуальні засади сучасної білоруської історіографії. *Український історичний журнал*. 1997. № 2. С. 55–67.
24. Штыхов Г., Бохан Ю., Краснова М. История Беларуси (вторая половина XIII – вторая половина XVI в.). 7 класс. Минск: Народная асвета, 2009. 159 с.